

Antun Kobašić*

PROMJENE STANOVNIŠTVA DUBROVAČKOG KRAJA U 20. STOLJEĆU

Population changes of the Dubrovnik region during 20th century

ISSN 0469-6255
(152-162)UDK 314 (497.5 DUBROVNIK)"19"
Pregledni članak
Review

The common characteristic of the century is big melting away of rural people synchronized with the growth of urban and suburban population

Sažetak

U 20. stoljeću stanovništvo dubrovačkog kraja je prošlo kroz nekoliko uzlaznih i silaznih faza razvitka. U prvoj polovici stoljeća zabilježena su veća iseljavanja, potaknuta nepovoljnim ekonomskim prilikama i posljedicama dvaju svjetskih ratova. Naizmjenični usponi i padovi broja stanovnika po pojedinim fazama uvijek su bili uvjetovani ili ograničavani kretanjem ekonomskog razvitka i životnim uvjetima. Zato je u prvoj polovici stoljeća zabilježen skromni porast stanovništva, znatno niži od stope rasta u Hrvatskoj. U drugoj polovici je, nasuprot prvoj, ostvaren zapaženi rast. Kroz 40 godina druge polovice (do 1990.g.), zabilježena je stopa rasta oko 0,55% ili prosječno oko 600 stanovnika godišnje. Stanovito smanjenje u zadnjem desetljeću posljedica je ratnih zbivanja, odnosno stradanja stanovništva. Zajedničko obilježje stoljeća je veliko osipanje stanovništva sa sela, uz istodobni rast gradskog i prigradskog stanovništva.

Summary

In 20th century the population of the Dubrovnik region experienced a number of ascending and descending phases of development. The first half of the century was characterized by major emigrations stimulated by unfavourable economic conditions and consequences of the two wars. Alternating ups and downs of population size in certain phases were always dependent on, or restricted to economic trends and life conditions. Therefore, a modest population growth – consider lower than the growth rate in Croatia – was recorded in the first half of the century. In contrast to the first half, the second half brought about an outstanding growth. During 40 years of the second half (till 1990.), the growth rate of about 0,55% or about 600 inhabitants yearly was recorded. War processes, that is, human sufferings, resulted in a certain fall in the last decade.

1. Uvod Introduction

Kretanje stanovništva i promjene koje su nastajale u 20. stoljeću na dubrovačkom području¹ čine vrlo zanimljivu građu. Mijenjao se broj stanovnika, njihova pokretljivost, struktura, aktivnost, zanimanja, mjesta stanovanja i djelovanja, a sve pod jakim utjecajem uvjeta življenja. Što se konkretno, kad i gdje mijenjalo? U kojim okolnostima? Kakvi su rezultati i posljedice tih promjena? Koja naselja i dijelovi područja su pretrpjeli najveće promjene, negativne i pozitivne, do kraja stoljeća? Koje su glavne (globalne) karakteriste tih promjena sagledive na kraju stoljeća? Tim pitanjima se bavi ovaj članak, koristeći razne službene podatke, posebne studije i publicirane prikaze (istraživanja) ove građe. Broj i sastav stanovnika je utvrđivan redovitim popisima, kojih je bilo jedanaest, od onog iz 1900. godine do zadnjeg u travnju 2001. godine. Nakon popisa 1900.g., koji je ovdje uzet kao početni², bilo je još 10 službenih popisa i jedna procjena. Ti službeni popisi, nakon 1900. godine obavljani su: 1910., 1921., 1931., 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991., i u travnju 2001. godine, a procjenu je 1939. godine učinila banovinska vlast, nakon formiranja Banovine Hrvatske.

2. Smanjivanje broja žitelja obilježilo je prvu četvrtinu stoljeća *The first quarter of the century was characterized by decrease in population size*

Jedno od glavnih obilježja u kretanju stanovništva ovog područja kroz 20. stoljeće je stalno smanjivanje seoskog

¹ Pod pojmom dubrovačko područje ovdje je obuhvaćen prostor bivše Dubrovačke Republike, bez Lastova, tj. područje od ponte Oštro do vrha Pelješca, sa zaleđem do granice RH, Elafitski otoci i Mljet.

² Popis stanovništva za 1900. godinu, zadnju u 19. stoljeću, uzet iz knjige M. Korenčić: Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971. Zagreb, 1979.

stanovništva (napuštanje sela), uz razmjerno spor rast ukupnog stanovništva područja, ali stalno povećavanje gradskog. U drugoj polovici stoljeća nešto je ubrzan rast, ali je ipak bio sporiji od rasta stanovništva na drugim sličnim primorskim područjima Hrvatske. U cijelom stoljeću, odnosno kroz 100 godina razvitka, broj stanovnika ovog područja povećao se za svega 43,4% u odnosu na stanje početkom stoljeća. Prema tadašnjem popisu naselja, u 1900. godini je na ovom području živjelo 49.529 žitelja, a na kraju 2000. (ustvari popis u travnju 2001.) ukupan broj se popeo na 70.244 stanovnika. Istina, najveći broj stanovnika na ovom istom području je zabilježen na popisu 1991. godine, prije agresije, kad ih je registrirano 73.990 ili oko 49,4% više nego 1900. godine. Tako je na cijelom dubrovačkom području, unatoč zavidnoj gospodarskoj i društvenoj razvijenosti do pred rat 1991. godine, kroz 90 godina zabilježen samo skromni rast stanovništva (prosječno 272 osobe godišnje) ili manje od 0,5% godišnje. U sljedećih 10 godina do kraja stoljeća, tj. u razdoblju nakon agresije iz 1991. god., broj stanovnika se još smanjio, tako da je opća stopa rasta kroz 100 godina bila još manja.

Kako je u 20. stoljeću stanovništvo popisivano nekoliko puta, u pravilu svakih deset godina, uz dvije iznimke (procjena banovinske uprave 1939. godine i ispuštanje ratne 1941. godine), pri svakom od tih popisa zabilježene su značajnije promjene. Prva je četvrtina stoljeća bila karakteristična po smanjivanju i općoj stagnaciji stanovništva. U početnih 10 godina, do 1910. godine,³ smanjenje broja stanovnika je bilo razmjerno skromno, gotovo simbolično, premda su u to doba zabilježene neke značajnije ekonomske emigracije jednog dijela radno sposobnog stanovništva sa sela. Istodobno je bio zabilježen i blaži priljev novih doseljenika u grad i bližu okolicu. To su godine u kojima ekonomska situacija nije bila povoljna za dotad vodeće gospodarske djelatnosti na ovom području, pa tako ni za razvoj stanovništva. Pomorstvo je bilo u krizi, "prestrojavalo" se prelazeći na novu tehnologiju (od jedrenjaka na parnjake); pomorski promet je bio oslabljen diktiranim preusmjeravanjem i tehničkim promjenama; brodari su se borili za subvencije i smanjenje taksa; trgovina je već ranije izgubila poziciju u prometu na veliko; smanjena je aktivnost obrtnika; poljoprivreda je nazadovala zbog otežanog plasmana domaćih proizvoda (vino, buhač i dr.) i raznih prirodnih nepogoda (poplave, suše, nerodice s "gladnim" godinama 1904., 1907., 1908.). Dovršenje i puštanje u promet uskotračne željeznice do luke Gruž (1901.) znatnije je povećalo kopneni robni promet sa zaleđem, te omogućilo otvaranje nekoliko novih radnih mjesta (zaposlenje) u gradu i uz prugu, ali to nije značajnije utjecalo na poboljšanje općeg ekonomskog položaja područja.⁴

Međutim, već u sljedećem razdoblju između dva popisa (1910. i 1921. godine) dolazi do značajnijeg smanjenja stanovništva – zapravo najvećeg u dvadesetom stoljeću. U tih 11 godina je "nestalo" oko 3.200 žitelja, a ukupni je broj stanovnika pao na svega 46.280 osoba u 1921. godini.⁵

To je bilo najlošije razdoblje u razvoju dubrovačkog stanovništva, a rezultat je pojačanog iseljavanja mladih ljudi iz dubrovačkih sela u prekomorske zemlje, stagniranja gospodarstva, stradanja poljoprivrede, ali i gubitaka u I. svjetskom ratu kao i posljedica toga rata, bolesti (poznata "španjolica") itd. Stvarni gubici lokalnog stanovništva su u tom razdoblju bili i znatno veći od registriranih popisom jer je istodobno bilo i useljavanja s drugih područja, uglavnom u gradska naselja. Tako su na područje Grad-Gruž u to vrijeme doselile 264 obitelji – jednočlane i višečlane – iz raznih krajeva, ne računajući one s područja bivše Republike. Među doseljenima je bilo najviše onih iz kontinentalnih krajeva: Hercegovine, Crne Gore i Dalmatinske zagore (148 obitelji), ali i doseljenika iz drugih država, među kojima su bili najbrojniji doseljenici iz Italije.

Smanjivanje broja stanovnika nastavljeno je i u prvim godinama trećeg desetljeća, a zatim počinje značajniji rast, tako da je do popisa 1931. godine, broj stanovnika na cijelom području dostigao ukupno 50.417 žitelja, što znači da je u zadnjem desetljeću 1921.-1931. godine povećan broj za 4.133 žitelja.⁶ Međutim kumulativno, po odbitku smanjenja u prvih 20 godina, stvarno 30-godišnje povećanje bilo je svega 888 osoba u odnosu na popis iz 1900. godine. A to je odgovaralo prosječnom rastu od svega 29,6 stanovnika godišnje, kroz 30 godina. Te promjene, iako skromne, praćene su i izmjenama u strukturi stanovništva, kako po spolnoj i starosnoj, tako i po drugim obilježjima strukture, npr. po mjestima boravka, po veličini domaćinstava, po podrijetlu živućih obitelji, po zanimanjima, po vjeroispovjesti i drugim obilježjima.

U pogledu spolne strukture, nakon prvih 30 godina među popisanim je bilo znatno više žena nego muškaraca, što se objašnjava ranijim emigriranjem mladih muškaraca i stradanjima u ratu, ali i disproporciji rođenih-umrlih. Starosna je struktura bila pogoršana, jer se smanjio udio "kontingenta" do 25 godina starosti, a u tome i djece do 15 godina. Domaćinstva su se postupno raslojavala i smanjivala po broju članova. Povećano je doseljavanje novih i izumiranje dijela starosjedi-lačkih obitelji, a to je opet praćeno promjenama u sastavu obitelji, njihovog podrijetla i pojavi novih prezimena. Došlo je i do promjena u zanimanjima i vjeroispovijesti, premda su one bile manje izražene (i dalje je bila dominacija poljoprivrednika i pomoraca po zanimanjima, a katolika po vjeroispovijesti).

U tom razdoblju su uočene značajnije promjene u stanovanju po dijelovima područja, tako da je veće smanjenje stanovništva zabilježeno na selima, a priličan rast u gradu. Na početku stoljeća, prema popisu 1900. godine, u gradu je živjelo 11.584 stanovnika (23,3% svih), a na početku 1931. godine 15.320 stanovnika (30,4%). To povećanje gradskog stanovništva za 3.736 osoba kroz 30 godina (32% više) nije veliki "skok" za grad, ali je to povećanje istodobno značilo smanjenje broja žitelja na selu (u

³ M.Korenčić op.cit. i Stat.godišnjak općine Dbk, sv.I., Popis stanovništva po naseljima 1910. godine.

⁴ A.Kobašić, Neki socio-ekonomski aspekti stogodišnjeg razvoja Dubrovnika 1890.-1990. HAZU, Anali Zavoda PZ, Dubrovnik, sv.XXXII, str.163-165.

⁵ M.Korenčić, i SG Dbk, sv.I, op.cit. Popis stanovništva po naseljima 1921.godine)

⁶ Ibidem, Popis stanovništva po naseljima 1931. godine.

seoskim naseljima), gdje je od 1900. (37.945 žitelja) do 1931. (35.097 žitelja) "izgubljeno" 2.848 osoba, tj. smanjen je broj za 7,5%. Veliki dio tih žitelja koji su napustili selo, prešao je u spomenuti povećani "kontingent" doseljenih u grad. Te su promjene u broju stanovnika grada i sela rezultat stalnog iseljavanja/napuštanja sela u potrazi za boljim životnim uvjetima.

3. Životni uvjeti su pokretali emigracije stanovništva sa sela

Emigrations of rural people were motivated by life conditions

Na selu se u prvoj polovici stoljeća, a i kasnije, živjelo prilično teško. Dio tamošnjeg stanovništva postupno se iseljavao, dijelom u grad i druga naselja ovoga područja, a dijelom u udaljenije krajeve, uključujući i prekomorske zemlje. Smanjivanje stanovništva na selu, odnosno iseljavanje u trećem desetljeću ubrzale su prirodne nepogode. To je bilo desetljeće iznimno velikih nepogoda i gladnih godina za stanovnike mnogih sela (velike suše 1922.g.; tuče 1924., 1925. i 1930., zatim peronospora 1925. i filoksere 1928., dugotrajna suša 1927., velike hladnoće zimi 1929. g. kad su stradale masline, rogači i drugo voće itd.). S druge strane, preseljavanje ljudi u grad i naselja oko grada poticano je poboljšanjem ekonomske situacije u gradu (oporavak trgovačkog brodogradnje i razvoj plovidbe, rast turizma i turističke izgradnje, poboljšanje uvjeta za trgovinu itd.).

Pri kraju trećeg desetljeća izbila je poznata svjetska ekonomska kriza, ali ona ovdje nije značajnije potakla iseljavanje. Naprotiv, kriza u svijetu rezultirala je čak i vraćanjem jednog broja ovdašnjih iseljenika iz prekomorskih zemalja. Dok se utjecaj krize na iseljavanje stanovništva nije znatnije osjetio, sama kriza je jače uzdrmala ovdašnje gospodarstvo, što je svakako utjecalo i na životne uvjete stanovništva pri kraju trećeg i početkom četvrtog desetljeća (gubici u brodogradnji, smanjenje prometa roba u gruškoj luci, smanjenje trgovinskog prometa, smanjenje turističkih posjeta i dr.). Ipak, neki retrospektivni pogledi na to razdoblje govore da su tih godina na ovom području gotovo više štete napravile prirodne nepogode nego sama ekonomska kriza.⁷

Sredinom dvadesetih godina ovdje su na užem području, od Župe do Stonskog primorja s Elafitskim otocima i Mljetom, obavljena zanimljiva istraživanja o kretanjima žitelja i njihovih obitelji. Na tom je dijelu područja tijekom 1923./24. godine izučavano podrijetlo stanovnika Dubrovnika i okolice.⁸ Nastavljajući na ranije poznate ocjene o znatnijem iseljavanju s toga dijela bivše Dubrovačke Republike, istraživanjem se došlo do zanimljivih podataka o odnosu "starosjedilačkih" i

doseljenih obitelji. Prema tim podacima u prvoj četvrtini 20. stoljeća na selu je živjelo daleko više "starosjedilaca" nego u gradu. Ustvari iseljavanja sa sela su bila znatno veća nego iz grada, a doseljavanja znatno manja. Zato su iseljavanjem sa šireg područja bile naročito pogođene neke obitelji "starosjedilaca", koje su se smanjivale a neke čak i "nestajale". S druge strane doseljavanje na gradsko područje stalno je bilo veće od iseljavanja pa se broj gradskog stanovništva povećavao brže od prirodnog prirasta, a uz to se povećavao i broj novih domaćinstava (obitelji).

Međutim, kad se promatraju migracije u dužem razdoblju, tj. od 15. stoljeća do pred kraj prve četvrtine 20. stoljeća, očito je da za doseljavanja novih obitelji nije bio zatvoren ni seoski dio područja. Ista istraživanja pokazuju, uspoređivanjem prezimena obitelji i njihovog podrijetla, da je na promatrana seoska naselja, tijekom nešto više od 5 stoljeća, ipak doselilo preko 600 obitelji. Najviše takvih obitelji "došljaka" u ta je sela prispjelo tijekom 18. i 19. stoljeća. Nakon više takvih promjena (iseljavanja-doseljavanja-izumiranja obitelji) na seoskom dijelu toga područja su 1923./24. godine oko 18,5% zatečenih obitelji činili doseljenici izvan područja Dubrovačke Republike (od tih su 9,8% bili došli s područja BH, 5,1% iz Dalmacije i Istre, 2,6% iz drugih balkanskih zemalja i oko 1% iz Italije). Starosjedoci su tada u tim seoskim naseljima činili oko 81,5% obitelji (uključujući i osobe došle iz drugih naselja bivše Dubrovačke Republike).

Istih godina (1923./24.) u gradu je bilo daleko više obitelji koje su se doselile tijekom 19. i prve četvrtine 20. stoljeća. Takvih (doseljenih) obitelji bilo je oko 1150 (881 obitelj znanog i 266 obitelji nepoznatog podrijetla). Ispitivanjem provedenim među 1090 obitelji u Gradu i Gružu, utvrđeno je da je 1923./24. godine na tom gradskom području među ispitanima bilo svega oko 1/3 obitelji "starosjedilaca", tj. 32,6% (s područja Dubrovačke Republike), a gotovo 2/3 su bile podrijetlom s drugih područja (25,2% doseljenih iz Dalmacije i Istre, 16,7% iz Bosne i Hercegovine, 8,7% s područja drugih balkanskih zemalja, 5,9% iz Italije, 5,0% iz zapadne Europe, a 5,8% nepoznatog podrijetla). To znači da je najviše doseljenih bilo iz primorskih pokrajina i zaleđa (Dalmacija, Istra, Bosna i Hercegovina - oko 42%), što je sasvim razumljivo. Takva kretanja i promjene u migracijama žitelja velikim dijelom su diktirane razvitkom, odnosno uvjetima i razvojnim izgledima ovog područja, počev od vremena Republike i njezinog procvata, njezine afirmiranosti i veza sa svijetom, pomorsko-trgovačke orijentacije i razvijenog brodogradnje, povoljnog geoprometnog položaja, do kasnijeg prometnog povezivanja luke Gruž željeznicom s njezinim ekonomskim zaleđem (povećane mogućnosti zapošljavanja na lučkim poslovima i održavanju pruge), otvaranjem prema turizmu, itd.

Istodobna istraživanja strukture glavnih zanimanja i načina rada na selu i u gradu, pokazala su da u gradu tada nije bilo pretežne orijentacije na "jedno ili više karakterističnih zanimanja", niti pretežnih "izbora" doseljenih osoba za pojedina zanimanja. Disperzija zanimanja bila je znatno veća nego u ranijim stoljećima, a iznimke su bile uglavnom u trgovini na malo, u kojoj su

⁷ Podaci za prvih 30 godina iz studije A.Kobašića: **Neki socio-ekonomski aspekti...** op.cit.; Kapović M. Radnički pokret u Dubrovniku, Dbk. 1985.; Trgovačko industrijska i obrtnička komora, PAD, arh.br.2165, analiza od 25.6.1938.

⁸ Tih godina je povjesničar dr.Ilija Sindik obavio takva ispitivanja, a rezultate objavio u knjizi **Naselja i porijeklo stanovništva**, 1.dio "Dubrovnik i okolina", Beograd, 1926.

pretežno bili angažirani doseljenici iz Hercegovine ("dućandžije"), i u brodarstvu kojim se bavilo nekoliko osoba ili obitelji doseljenih iz drugih mjesta s područja Dubrovačke Republike. Sitna industrija i zanati su bili u opadanju i na razini prosjeka drugih primorskih gradova (tada potiskivani velikom industrijskom proizvodnjom), dok se već počelo računati s turizmom i nadom kako će "promet stranaca biti jedan od glavnih izvora zarade kad se Dubrovnik bolje spoji sa zaleđem i kad prevoz po moru pojeftini". Zanimanja na selu su ostala tradicionalna: poljoprivreda, stočarstvo, ribarstvo, a tek ponešto zanatlija, trgovaca i "birtijaša". Sva ta kretanja, (začeta gotovo 2 stoljeća ranije), morala su izmijeniti i strukturu stanovništva, ali je zanimljivo da su se "doseljenici" razmjerno brzo i lako uklapali u novu sredinu, tako da su se teško mogle uočiti izraženije razlike između doseljenika i starosjedilaca. To razmjerno lako uklapanje u novu sredinu i prilagodba bili su olakšani blagim tempom doseljavanja.

U 4. desetljeću, nakon popisa 1931. godine, stvarni opseg promjena stanovništva i učinci toga nisu se mogli pouzdano ustanoviti, budući da sljedeći popis stanovništva koji je trebao biti obavljen nakon 10 godina (1941.), nije učinjen zbog rata. Umjesto takvog redovitog evidentiranja stanja stanovništva, korištene su neke procjene. Jedna od takvih je spomenuta procjena banovinske uprave iz 1939. godine, za potrebe organizacije nove Banovine Hrvatske, što se ne može uzeti kao činjenično stanje.⁹ Zašto? Po toj procjeni je na dubrovačkom području 1939. godine bilo oko 50.200 stanovnika, što se gotovo i nije razlikovalo od stanja na popisu 1931. godine. Stoga se s pravom može pretpostaviti da je ta procjena bila jednostavni "preslik" popisa iz 1931. (gruba aproksimacija), što sigurno nije odgovaralo stvarnom stanju u 1939. godini (podcijenjen stvarni broj, ili možda nisu procjenjivane sve sastavnice).

U prilog zaključku o nepotpunosti te procjene govore činjenice da je u tom "skraćenom" desetljeću do 1939. godine ovdje došlo do znatnog gospodarskog poboljšanja i boljih životnih uvjeta, da je povećan udio aktivnog stanovništva i broj zaposlenih u raznim djelatnostima, poboljšan je zdravstveni standard itd., što je svakako moralo rezultirati i porastom stanovništva. Općem poboljšanju životnih uvjeta u to doba pogodovao je i gospodarski razvitak u tada glavnim djelatnostima. U pomorstvu je nakon svjetske ekonomske krize došlo do konjunktura vozarina (1935.-39.) i povećanja prometa što je rezultiralo s oko 2.600 zaposlenih pomoraca u 1939. godini (a time je izdržavano gotovo trostruko više članova obitelji).

Bio je znatno povećan broj putnika i roba pa i zaposlenosti (u gruškoj luci i transportu), trgovina je u međuvremenu doživjela procvat, u industriji je bilo oko 500 zaposlenih, povećan je broj obrta i obrtnika, bankarstvo je bilo u usponu, promet turista i turističkih usluga bio je znatno veći itd.

Istina, i u tom razdoblju je bila teška ekonomska situacija na selu, s više "gladnih godina" i iseljavanja. Jedna od

"najgladnijih" godina bila je baš 1935. kad se moralo seljacima dostavljati pomoć u hrani, a sve do 1940. bilo je problema u proizvodnji i prodaji vina, ljekovitog bilja, buhača itd. Međutim, opća razina razvijenosti područja u cjelini bila je veća od one u desetljeću prije. Prema tomu, tadašnje stvarno stanje je svakako bilo znatno iznad navedene procjene iz 1939. godine.¹⁰ Dokaz da tako procijenjeno stanje stanovništva 1939. godine nije odgovaralo stvarnom tadašnjem stanju na dubrovačkom području, može biti i popis stanovništva 1948. godine, dakle neposredno nakon rata. Tada je, nakon svih stradanja u ratu 1940.-1945. godine i teške poslijeratne ekonomske situacije do 1948., smanjenje stanovništva bilo gotovo neznatno u odnosu na banovinsku procjenu iz 1939. godine. Na cijelom području, zajedno s naseljima na vrhu Pelješca, 1948. godine je živjelo 48.996 stanovnika ili oko 1.200 stanovnika manje nego je procijenjeno 1939. godine.¹¹

4. Nakon 2. svjetskog rata raste preseljavanje u grad

After World War II the resettlement in towns was on the increase

Usporedbom stanja stanovništva iz popisa 1948. godine s onim na početku stoljeća, vidjet ćemo da je od 49.530 žitelja na početku (popis 1900. godine), broj smanjen na oko 49.000 žitelja u 1948. godini, što čini smanjenje za oko 530 osoba u proteklih 48 godina. Iz toga se može zaključiti da se do kraja prve polovice stoljeća (još 2 godine) broj stanovnika ovog područja nije značajnije pomakao iznad razine dostignute u 1900. godini, a uočljivo je bio manji od stanja na kraju prvih 30 godina ovog stoljeća (do tad je stanovništvo bilo povećano za oko 1.100 osoba). Dva rata su svakako uvjetovala demografski nazadak, ali je dvojbeno može li se samo tomu pripisati "krivnja" za stagnaciju stanovništva do kraja prve polovice stoljeća? Negativni saldo ili gubitak stanovništva, izuzevši onaj u prvoj četvrtini stoljeća, nastao je pretežno tijekom rata 1941.-1945. godine, ali dijelom i napuštanjem područja u prvim godinama poslije rata. Promatrajući cijelo razdoblje 1900.-1948. godine, očito je da demografski razvitak u prvoj polovici stoljeća na cijelom području bivše Dubrovačke Republike nije bio povoljan. Uz ratne gubitke vjerojatno su i poratna kretanja, a možda i metodologija popisa, ponešto utjecali na evidentirano smanjenje u 1948. godini, jer je već nakon 5 godina, pri popisu 1953. godine stanje bilo znatno povoljnije.

Novi popis 1953. godine,¹² slijedio je novu teritorijalnu podjelu i razgraničenja lokalnih jedinica pa je bilo nekih promjena i u popisnim krugovima, a u nekim slučajevima i u granicama naselja. Zato je praćenje stanovništva u

⁹ Procjena u Godišnjaku banskih vlasti Banovine Hrvatske za 1939. god., Zagreb, 1940. (50.201 stan.)

¹⁰ Zaključci izvedeni iz studije A.Kobašić, cit.u fus. 2, (str. 166-176.) i cit.rad M.Kapovića.

¹¹ Prema popisu stanovništva po naseljima 1948. godine, Stat.godišnjak općine Dbk. i M.Korenčić, op. cit. i S.Krivošić, Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti, 1990.

¹² Drugi poslijeratni popis stanovništva 1953.godine – općina Dubrovnik, Stat.godišnjak I.sv.

razdoblju od 1953. do 1981. godine u ovoj studiji ograničeno samo na područje tadašnje općine Dubrovnik (na cijelo područje se vraća 1991.g.).¹³ Kako je 1953. god. na području tadašnje općine Dubrovnik bilo popisano 50.083 stanovnika, to je u odnosu na popis 1948. godine predstavljalo porast od 2.568 žitelja. Tako je u tih 5 godina ostvaren rast stanovništva kakav je približan ukupnom povećanju u 52 godine. Čime se može objasniti taj nagli skok i kakve su promjene kroz tih 5 godina nastale u strukturi stanovništva?

Naizmjenični rast i pad broja stanovnika tijekom 48 godina prve polovice stoljeća, bio je uvjetovan raznim promjenama u okruženju: ekonomskom situacijom, iseljavanjem i preseljavanjem, dvama ratovima, itd., a krajnji je rezultat toga bio ukupno smanjenje stanovništva. Promjene u broju stanovnika bile su praćene i mijenjanjem strukture toga stanovništva. Među značajne promjene ubrajamo one vezane za mjesta stanovanja unutar područja, a najveće su zabilježene baš na prelasku iz prve u drugu polovicu stoljeća. Tako je na popisu 1948. godine gradsko područje (s priključnim naseljima) imalo 16.735 osoba, a izvangradski dio općine 30.780 osoba. Pet godina kasnije, na popisu 1953. godine, na istom gradskom području bilo je 19.172 osobe, a na izvangradskom 30.911 osoba. Iz toga je vidljivo da se broj stanovnika na gradskom području u tih nepunih 5 godina povećao za 2.437 osoba ili 14,5 %, a na izvan-gradskom za svega 131 osobu. Budući da je na užem prigradskom području: Župa dubrovačka, Zaton, Koločep i Lopud, istodobno bio povećan broj stanovnika za nove 233 osobe, to pokazuje da je već tada stvarni broj stanovnika na ostalom izvangradskom dijelu bio smanjen za više od 100 osoba. A to je bio tek početak iseljavanja iz unutrašnjih seoskih naselja.

U tim je godinama (1948.-1953.) smanjenje stanovništva zabilježeno u 59, od ukupno 132 izvangradska naselja (ne računajući ona gdje su smanjenja bila samo 1-2 osobe). Najveći "gubitnici" u tih pet godina bila su naselja u kojima je broj stanovnika smanjen za više od 30 osoba, a takva su bila naselja: Babino Polje, Vitaljina, Česvinica, Čilipi i Suđurađ. Najveći "dobitnici" su tada bili: Ston (112 osoba više), Mokošica i Trpanj. Osim te promjene po mjestima stanovanja i odnosa selo:grad, značajnije je promijenjen i odnos spolova. Premda je na svim popisima bilo više žena nego muškaraca, najveći udio žena bio je u 1948.god. kad je 54,4% stanovništva bilo ženskog spola. Tadašnja neravnoteža spolova vjerojatno je bila posljedicom znatnog gubitka muškaraca u ratu i njihovog iseljavanja (mlađih) neposredno nakon rata. Već je u 1953. taj odnos bio nešto ublažen (53,7% žena, a 46,3% muškaraca), da bi se kasnije "ustalio" na oko 52% žena i 48% muškaraca. Popisana starosna struktura stanovništva je u 1953. godini bila dosta povoljna. Oko 31,3% stanovnika bilo je u dobi do 19 godina, oko 28,2% u najboljoj fertilnoj dobi od 20-39 godina, a manje od 10% stanovnika je bilo sa 65 i više

godina. Zanimljivo je da je u 1953. godini na području općine Dubrovnik bilo nepismeno čak 5.615 (u gradu 1.247) osoba starijih od 19 godina. Iste godine je obavljen popis i po narodnosti, kad se 94% osoba izjasnilo kao Hrvati, a samo 6% kao pripadnici ostalih narodnosti. Kasnije su se svi ti strukturni odnosi značajnije mijenjali, uz stalni rast broja stanovnika.¹⁴

Već 1961. godine, osam godina nakon popisa, evidentirano je 53.592 žitelja, što je bilo za 3.509 stanovnika više nego 1953. god. (porast od 7%, uz prosječnu godišnju stopa rasta oko 0,9%).¹⁵ U tih 8 godina je na gradskom području povećanje stanovništva bilo više od ukupnog rasta (+3.887 osoba) jer je istodobno evidentirano smanjenje na izvangradskom dijelu područja (378 osoba manje). Ta smanjenja na izvangradskom području zabilježena su uglavnom u nekoliko naselja unutrašnjeg dijela područja, dok je u većini naselja uz more došlo do porasta. Najveća smanjenja stanovništva su u tih 8 godina zabilježena u naseljima: Majkovi (86 osoba manje), Šipanska Luka (77 osoba manje), Osojnik i Hodilje (po 70 osoba manje), a zatim Babino Polje, Dubravka, Gromača, (smanjenje više od 50 osoba), pa niz drugih sa smanjenjem od 5 do 50 osoba). Najveći porast broja žitelja na izvangradskom području tih je godina zabilježen u naseljima gdje se značajnije počeo razvijati turizam (Cavtat + 167 osoba, Kupari + 45, Slano + 41 osoba).

Promatrajući cijelo 13-godišnje razdoblje od popisa 1948. do 1961. godine, glavne promjene ovdašnjeg stanovništva su bile u značajnijem povećanju broja žitelja i rasporedu njihovog boravka. Posebnost toga razdoblja bila je u činjenici da je narasli broj stanovnika na cjelokupnom području općine Dubrovnik (+ 6.077 osoba ili oko 28% više) bio manji od porasta na samom gradskom području (+6.324 osobe ili oko 37% više). Dakle, više od cijelog povećanja u tih 13 godina su apsorbirala gradska naselja. Ako se uz ta gradska naselja doda i Cavtat, s najvećim izvangradskim povećanjem od +180 osoba, jasno je da je ostali dio područja "izgubio" znatan dio stanovništva. Zapravo, nastavljen je trend preseljavanja iz pasivnijih seoskih naselja u naselja pri moru. Među najvećim gubitnicima stanovništva (uglavnom iseljavanjem) u tih 13 godina bila su naselja: Babino Polje (116 osoba), Česvinica (77), Makoše (34), Osojnik (87), Poljice (57), Prožura (35), Sparagovići (57), Suđurađ (61), Vitaljina (63), Žuljana (44), a najveća useljavanja, osim grada i Cavtata, imala su naselja Kupari (91 osoba), Slano (52), Ston (116) i Trpanj (70).¹⁶

U istom razdoblju između 1948. i 1961. godine osjetno je bilo smanjivanje veličine domaćinstva, što se nastavilo i kasnije. Prosječno je domaćinstvo 1948. godine imalo 3,9 članova, a 1961. godine samo 3,3 člana. S druge strane, paralelno s tim procesom, porastao je broj aktivnog stanovništva, ali unutar tog kontingenta (aktivnog) poljoprivredno je stanovništvo gotovo

¹³ Od 1953. do 1991. godine praćeno je samo kretanje stanovništva na području tadašnje općine Dubrovnik, a osnovne usporedbe za cijelo područje (s vrhom Pelješca) su dane za 1991. i 2001.

¹⁴ Iz usporedbe popisa po naseljima, Stat.god. općine Dubrovnik, sv.I.

¹⁵ Stat.godišnjak općine Dbk, sv.I, iz popisa stanovništva općine, 1961.godine.

¹⁶ Odstupanja utvrđena prema popisu stanovništva po naseljima, Statistički godišnjak općine Dbk, sv. I./1979. – Naselja i stanovništvo općine od 1957.-1971.

prepolovljeno (na svega 9.314 osoba u 1961.), dok je nepoljoprivredno znatnije povećalo odio u aktivnom stanovništvu (na 58,8% ili 13.315 osoba).

Tako je odnos poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva 1961. godine bio 41,1 : 58,9 u korist ovog drugog, prema sasvim obratnom odnosu 1953. godine, kad je još veliki dio stanovništva bio orijentiran na poljoprivredu. Inače, iza rata, do 1953. godine poljoprivredno je stanovništvo doživljavalo mnoge "šokove" kroz razna ograničenja i terete, kao što su: uvođenje "obveznog otkupa", nerealna porezna zaduženja, "vezana trgovina", osnivanje SRZ-a i druge, a i u razdoblju 1953-61. nije bilo mnogo poticajnog za poljoprivrednike. Više se poticao odlazak sa sela i zapošljavanje u društvenom sektoru /model "industrializacije"/. U aktivnom stanovništvu 1961. godine muškarci su predstavljali 2/3, a žene samo 1/3 (u obje skupine djelatnosti), premda je broj žena u ukupnom stanovništvu bio znatno veći od muškaraca (52,1% žena). Žene su tada imale "statusnu" većinu jedino u skupini izdržavanog stanovništva (71,6% izdržavanih osoba bile su žene). To je bio pokazatelj naslijeđenog konzervatizma u odnosu spolova, a izražen je sporim "osamostaljenjem" i zapošljavanjem ženskog dijela stanovništva.

Premda je jedna od posebnosti poslijeratnog razdoblja, do 1961. godine, bilo znatnije napuštanje pasivnijih naselja (sela) općenito u bivšoj državi, to je na ovom području bio samo početak ubrzanog procesa preseljavanja koji se nastavio i pooštavao u sljedećim desetljećima, sve do 1991. godine. Uz preseljavanja iz jednih u druga naselja unutar ovog područja, javljala su se i značajnija "vanjska" migracijska kretanja. Tako je u godinama između 1946. (poslije rata) i 1961. zabilježeno 6.745 doseljenja u "nova" mjesta, od čega 2.528 osoba iz drugih mjesta ovog područja (općine), a 4.217 osoba izvana, s drugih područja. Inače na popisu 1961. godine u općini Dubrovnik je bilo 22.325 osoba, doseljenih (bilo kada) u naselja tadašnjeg boravka (41,6%), prema 31.243 osoba (58,4%) koje su od rođenja bile u istom mjestu.

Među doseljenim do 1961. godine, bilo je oko 41,5% iz drugih općina SRH, oko 30,5% iz drugih republika SFRJ, oko 2,5% iz drugih država, a svega oko 1% "novopridošlih" iz drugih naselja tadašnje općine Dubrovnik. Iako je i ranijih godina, sve od početka stoljeća pa i tijekom II. svjetskog rata, bilo stalnih doseljavanja i preseljavanja na ovom području, poslije Drugog svjetskog rata dolazi do snažnijeg "prijeloma", izazvanog raznim okolnostima. Najprije je vlast raznim mjerama ubrzala dezagrarnizaciju sela (prije spomenuta ograničenja i tereti, pa zadružne i društvene ekonomije, "pokretna" radna snaga, poticaji zapošljavanju u druge djelatnosti, itd.), a zatim je koncentracija novih radnih mjesta u urbanim sredinama ubrzala ta "peseljavanja". To je razdoblje u kojem je Dubrovniku "vraćeno" brodarstvo, povećan robni promet u luci Gruž, povećana industrijska proizvodnja (TUP), izgrađena prva električna centrala (Mlini), počeo oporavak trgovine, obnovljene tvornice ribljih konzervi i neki drugi pogoni. Tako su otvarana nova radna mjesta što odvodi ljude iz ovdašnjih sela, ali dovodi i one s drugih područja. Dio stanovništva

koji još uvijek velikim dijelom ostaje na selu, postupno se orijentira na mješovita domaćinstva u kojima se, uz čiste poljoprivrednike, poneki članovi domaćinstva zapošljavaju i na drugim poslovima, nastojeći poboljšati vlastite životne uvjete.

5. Nakon 1961. godine brži ekonomski razvitak povećava doseljavanje

Rise in immigration was caused by faster economic development after 1961.

Neki procesi u razvitku stanovništva i nakon 1961. zadržavaju dotadašnju inerciju, dok se neki značajnije mijenjaju. Poslije 1961. popisi stanovništva su redovito obavljani svakih 10 godina. Broj osoba je ubrzano rastao, sve do 1991. godine, ali je najveći desetogodišnji rast zabilježen na sljedeća 2 popisa, 1971. i 1981. godine.¹⁷ Tako je između 1961. i 1971. broj stanovnika povećan za novih 5.367 osoba (prosječno oko 536 žitelja godišnje) dostigavši 1971. godine ukupno 58.959 stanovnika, odnosno 10% više nego u 1961. god. U sljedećih 10 godina, tj. u razdoblju 1971.-81. godine stanovništvo je povećano za 7.172 osobe (prosječno oko 717 osoba godišnje), tako da je na popisu 1981. godine bilo oko 12% stanovnika više nego 1971. godine. Ovo je bilo desetljeće nesumnjivo najvećeg rasta stanovništva u 20. stoljeću. Koji su razlozi tako obrzanog rasta u tih 20 godina?

Između 1961. i 1981. godine na rast, doseljavanje i preseljavanje stanovništva nesumnjivo je odlučujući utjecaj imao ekonomski razvitak, praćen organiziranom društvenom stanogradnjom, ali i pojačanom gradnjom privatnih stanova i kuća za stanovanje. Premda se vrijednost društvenog proizvoda, kao glavni pokazatelj razvitka, teško može rekonstruirati za tih 20 godina, (iskazivanje DP-a u tekućim cijenama, uz naglašenu i skokovitu inflaciju), ipak je po kretanju nekih važnih fizičkih pokazatelja moguće zaključiti da je to bilo razdoblje ubrzanog ekonomskog rasta i stalnog poboljšavanja životnih uvjeta. A to je dovoljan razlog za rast stanovništva. U prvih 10 godina toga razdoblja, 1961.-1971. god., na području tadašnje općine Dubrovnik podignuto je nekoliko novih proizvodnih i infrastrukturnih objekata, otvoreno je preko 4.500 novih radnih mjesta, izgrađeno preko 2.600 novih stanova i niz objekata društvenog standarda. Od većih industrijskih, proizvodnih i drugih pogona izgrađeni su: *novi pogoni TUP-a u Komolcu, Hidroelektrana "Dubrovnik", 28 novih hotelskih objekata, Aerodrom "Čilipi", Jadranska cesta, zgrada i plastenici Stanice za J.K., Stočna farma u Gruđi, Telekomunikacijski centar i TV toranj, Uspinjača na Srđ, teh.n.zgrada "Vodovoda"; u trgovini Robna kuća "Minčeta" i više poslovnih prostorija, skladišta "Srđa"; u pomorstvu više modernih brodova Atlantske plovidbe (novi i zamijenjeni), zatim 5 gospodarskih upravnih zgrada,*

¹⁷ Slijede podaci prema popisima stanov. općine Dubrovnik u 1971. i 1981. godini. Stat.godišnjaci općine Dbk, sv.I za 1971. i sv. III i IV za 1981.godinu.

5 zgrada društvenih i socijalnih institucija, 3 nove školske zgrade i drugi objekti. U spomenutoj stanogradnji bilo je podignuto oko 1980 društvenih i oko 730 privatnih stanova.¹⁸ Sve to, uz već spomenuta ulaganja u radne kapacitete i nova radna mjesta, veću prosječnu zaposlenost i nove mogućnosti stanovanja, moralo je rezultirati i većim migracijskim kretanjima.

Razdoblje između 1972. i 1981. g. zabilježeno je kao desetljeće najvećeg apsolutnog i relativnog porasta stanovništva na promatranom području (66.131 stanovnika 1981.). To je ujedno bilo i razdoblje najvećeg ekonomskog rasta, premda ne i najvećih investicija. Od pretežno gospodarske izgradnje u desetljeću prije, u ovom se više ulagalo u druge javne objekte i one društvenog standarda. Izgrađene su 4 nove zgrade osnovnih škola, jedna srednje i jedan novi fakultetski objekt; 3 dječja vrtića; nova športska dvorana; počela je izgradnja nove bolnice; izgrađene su 4 nove poslovne zgrade većih poduzeća; 3 zgrade državnih ustanova (Carine, SDK i Policijske uprave). Od gospodarskih objekata izgrađen je Supermarket "SRĐ"; gospodarski centar Babin kuk; 9 novih hotelskih objekata (među njima i dotad najveći: Croatia, kompleks "Dubrava" B.K., Ambassador, Palace i Kupari). U stambenoj izgradnji je podignuto preko 3.670 novih stanova (preko 2.800 društvenih i oko 870 privatnih). U tih je deset godina otvoreno preko 7.200 novih radnih mjesta, a 1981. g. je dostignut godišnji prosjek od 23.449 zaposlenih, što je bilo za 6.996 osoba više nego 1971. godine.¹⁹

To je bilo prvo desetljeće u kojem je broj novih radnih mjesta bio veći od porasta broja stanovnika. Uzroka tako visokom rastu novih radnih mjesta bilo je više, a glavni su: ubrzana izgradnja svih vrsti kapaciteta (ponešto prenapregnutih ili neusklađenih s tržištem-potražnjom, čega je bilo i prije i poslije ovog razdoblja); zatim prilično ekstenzivno zapošljavanje; nesrazmjer između "proizvodnog" i "neproizvodnog" zapošljavanja (bujanje administracije); itd. Rast ekstenzivnog zapošljavanja izazivao je i određene poremećaje u sastavu stanovništva, jer je taj rast nadilazio prirodni prirast pa se povećavao mehanički i doseljavanje, poticano još i stambenom izgradnjom. Odnos doseljenih osoba i onih koji su od rođenja živjeli u istom mjestu stanovanja u 1981. godini bio je znatnije izmijenjen. Tako je na popisu 1981. godine, od 66.131 stanovnika njih 56,3 posto živjelo od rođenja u istom mjestu, a 43,7 posto je bilo doseljenih (14,2% iz iste općine, a 29,5% iz drugih krajeva).²⁰ Taj odnos je do 1991. godine još povećan u korist doseljenih. Nesrazmjer između prirodnog i mehaničkog prirasta imao je za posljedicu sporu prilagodbu "došljaka" (za razliku od onog ranijeg), što je rezultiralo "blijeđenjem" nekih tradicionalnih osobina ove sredine, a naročito onih ambijentalnih, kulturoloških, socioloških, ali i drugih. Stvarni razmjeri utjecaja tih promjena na način života domicilnog stanovništva mogli bi se nazrijeti i u činjenici da je među doseljenicima u nova mjesta boravka do

1980./81. godine bilo 19.236 osoba došlih iz raznih krajeva bivše države (SRH i drugih republika), dakle više od 2/3, dok je tek oko jedne trećine (9.443 osobe) došlo iz drugih mjesta s područja dubrovačke općine.

Zanimljiv je podatak da je među doseljenim (preseljenim) osobama u razdoblju 1961.-81. godine bio veoma velik udio onih najvitalnije fertile dobi, tj. onih od 20 do 39 godina života (4.116 osoba). Oni su svakako zaslužni što je u razdoblju 1972.-81. god. znatno povećan natalitet jer je tada zabilježen najveći prirast (živo)novorođenih s ukupno 9.883 rođenčadi (988 djece godišnje), uz prosječni rast od 15,9 novorođenih na 1000 stanovnika godišnje. Uočeno je da je natalitet kod "doseljenih" s drugih područja bio veći od onih koji su rođeni na ovom području. To je bilo povećanje i prema desetljeću 1962.-71. kad je zabilježen najveći dotadašnji prirast (8.413 živorođenih u 10 godina, ili 841 dijete godišnje). I u ovom desetljeću su unutrašnja migracijska kretanja sa sela prema gradu i prema primorskim (turističkim) mjestima općine bila uvećana. Za vrijeme popisa 1981. godine na gradskom području, u koje je te godine uključena i Župa dubrovačka, stanovalo je 43.990 osoba ili 2/3 stanovništva, a na izvangradskom području općine samo 1/3 ili 22.141 osoba, premda je u nekim primorskim naseljima istodobno bio povećan broj stanovnika.

U pozitivne promjene do 1981. ubrajamo i povećani udio žena među zaposlenima (oko 41% zaposlenih), što je znatno više nego ranijih godina. Istodobno je smanjen i broj uzdržavanog stanovništva na 44,2% ukupnog (prema 50% u 1961. i 49,7% u 1971.). Zahvaljući poboljšanim životnim uvjetima (povećana aktivnost stanovništva, zaposlenost, osobna primanja, životni standard, zdravlje, uvjeti stanovanja i dr.) produžen je i životni vijek stanovnika, a poboljšana je i razina obrazovanja. Među osobama preko 15 godina bilo je samo 2.937 bez školske spreme, 9.482 sa završenom osnovnom, 17.159 sa srednjom, 2.425 s višom i 2.318 osoba s visokom školskom spremom. Međutim, iste godine je na području općine bilo još uvijek 1.995 nepismenih osoba iznad 19 godina (od toga u gradskim naseljima 877 osoba), što je bio svakako napredak u odnosu na 1953. godinu, jer je broj nepismenih smanjen za skoro 2/3. Taj napredak je veći kad se vidi uža starosna struktura nepismenih, budući da su 1953. godine osobe s preko 50 godina činile 73% svih nepismenih, a u 1981. godini su osobe s više od 60 godina činile gotovo 80% nepismenih (povećan prag godina i udio starijih osoba). Veće disproporcije su nastale u razmjeru nepismenih na selu i u gradu, tako da je broj nepismenih izvan grada smanjen čak za 1, a u gradu za svega 1. Zato je udio nepismenih u gradu povećan s 21% u 1953. na 55,6% svih nepismenih u općini 1981. godine, a među starijim od 65 godina s oko 19% u 1953. na oko 42% u 1981. (//i nepismeni duže žive u gradu, ili je njihov udio povećan doseljavanjem?).

U sljedećem 10-godišnjem razdoblju, između popisa 1981. i 1991. rast je stanovništva bio nešto sporiji od onog u prethodnih 20 godina. U ovih zadnjih 10 godina povećanje je iznosilo 5.288 novih stanovnika (+8%), uz godišnji prosjek od oko 529 novih stanovnika (prema 536

¹⁸ Podaci o gradnjama A.Kobašić, *Što i kako se gradilo u Dubrovniku poslije II. svjetskog rata*, Dubrovački horizonti, br. 41. 2001., str. 136-162.

¹⁹ Ibidem,

²⁰ U istraživanju H.Džubura iz 1981., tvrdi se da je 1971. godine u gradu Dubrovniku živjelo 59,6% doseljenih stanovnika. "Utjecaj migracija...", Zbornik FTVT, 1981.

godišnje u desetljeću do 1971., odnosno 717 godišnje u desetljeću do 1981.). Na popisu 1991. godine zabilježen je dotad najveći broj stanovnika u ovom stoljeću (agresija i rat nakon ovog popisa utjecali su na znatnije smanjenje do kraja stoljeća). Na području tadašnje općine Dubrovnik je 1991. godine živjelo 71.419 stanovnika.²¹ Tako je u drugoj polovici stoljeća, za 40 godina do 1991. godine, broj stanovnika na području tadašnje općine Dubrovnik porastao za više od 21.400 osoba ili preko 42% iznad broja stanovnika na početku druge polovice stoljeća.

Napuštanje sela se nastavilo i u ovom desetljeću, a broj naselja u kojima se znatnije smanjilo stanovništvo u 30-godišnjem razdoblju (1961.-91. g.) povećan je tako da je 1991. u 96 naselja (od ukupno 121 bez Župe dubrovačke) bilo manje žitelja nego na početku tog razdoblja. A samo u 25 naselja je došlo do stanovitog rasta, manjeg ili višeg. Među najvećim "gubitnicima" stanovništva na kraju ova tri desetljeća (1991.) bila su i dalje naselja s popisa iz 1961. godine, s tim što se popis proširio i "novim". Na prvom mjestu, s apsolutno najvećim brojem "izgubljenog" stanovništva bilo je Babino Polje, sa smanjenjem 393 osobe (1961. imalo je gotovo dvostruko više stanovnika, tj. 791 osoba, a na popisu 1991. samo 398 osoba). Karakteristično je za to naselje da je smanjenje stanovništva počelo prije 2. svjetskog rata i nastavljeno do danas. Najviše stanovnika je Babino Polje imalo 1931. godine kad je ovdje živjelo 966 stanovnika, iza rata 1948. godine 907 stanovnika, a zatim slijedi stalno opadanje broja, tako da je onih 398 osoba 1991. činilo samo oko 41% žitelja iz 1931. ("izgubljeno" 568 osoba). Međutim, iza Babinog Polja bilo je još 20 naselja u kojima je tijekom 30 godina (1961.-91.) broj stanovnika smanjen za 100 i više osoba. To su: Majkovi (-372 osoba), Šipanska Luka (-247), Doli (-235), Janjina (-233), Kuna Pelješka (-185), Ošlje (-177), Čepikuće (-161), Lisac (-126), Gornja Vručica (-124), Topolo (-121), Donja Vručica (-120), Maranovići (-119), Smokovljani (-116), Komaji (-112), Zaton Doli (-111), Dubravka (-110), Dunave (-110), Prožura (-104), Hodilje (-100), Točionik (-100). U još 75 izvangradskih naselja evidentirano je smanjenje između 2 i 99 osoba.²²

Dobitnici u tom 30-godišnjem razdoblju bili su: gradsko područje Dubrovnika s +24.067 stanovnika, Župa dubrovačka (uglavnom naselja donjeg dijela) +3.839 st., Cavtat +922 st., Zvekovića +459 st., Zaton +239 st., Molunat + 112 st., a još u 19 naselja su evidentirana povećanja od 8 do 86 stanovnika. To je povećanje stanovništva bilo koncentrirano na samo nekoliko naselja, izazivajući velike promjene i ubrzavanje preseljavanja lokalnog stanovništva, uz istodobno doseljavanje s drugih područja. Promjene su bile dalekosežne i uočene kroz više pojava.

6. Značajnije strukturne promjene do 1991. godine

Some major structural changes till 1991.

Najizrazitije promjene u sastavu stanovništva nakon

Drugog svjetskog rata, do 1991. godine redovito su bile rezultat nekih mijena u životnom okruženju. Promatranjem tih promjena u zadnjih 30 godina (1961.-91.), može se zaključiti da su one najčešće bile uzrokovane "premještanjem" radno aktivnog stanovništva (nova radna mjesta, povećano zapošljavanje, mijenjanje djelatnosti, "uvoz" radne snage, uvjeti stanovanja itd.).

Najistaknutije promjene su bile u:

- a) omjeru gradskog i seoskog stanovništva - koncentracija stanovanja u gradskim i urbaniziranim sredinama, uz značajno napuštanje ruralnih;
- b) omjeru aktivnog i uzdržavanog stanovništva;
- c) promjenama zanimanja - rast zaposlenih u uslužnim djelatnostima uz napuštanje poljodjelstva, ribarstva i obrtništva;
- d) poboljšanju obrazovne strukture stanovništva i obrazovanja zaposlenih;
- e) odnosima među dobnim skupinama - ubrzano "starenje" stanovništva; f) veličini obitelji i domaćinstva - smanjenje broja članova i rast broja obitelji;
- g) izboru raznih zanimanja. Bilo je i određenih promjena u sastavu stanovništva po narodnosti i vjeroispovjesti, ali one nisu bile naročito naglašene kao ostale, već spomenute.

A što je bilo u osnovi promjena koje su navedene kao najistaknutije u sastavu stanovništva do popisa 1991. godine?²³

a) Brojčani je omjer gradskog i seoskog stanovništva bio 58:42% u korist gradskog, premda je već tada nekoliko prijašnjih "seoskih" naselja ubrojeno u urbana naselja (npr. neka turistička središta uz more). U 1961. godini taj odnos je bio 43:57%.

b) Aktivno stanovništvo je 1991. dostiglo oko 45% ukupnog, a izdržavano je činilo oko 48%. Trideset godina ranije, u 1961.g., udio aktivnog u ukupnom stanovništvu je bio 42%, a izdržavano je bilo oko 50% žitelja.

c) Udio "čistog" poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu 1991. godine se sveo na svega 4,3%, a 1961. godine je iznosio 39,2%. Znatno je smanjen i broj obitelji koje su se izdržavale ribarstvom, a istodobno je osjetnije smanjen udio zaposlenih u proizvodnim zanimanjima, u građevinarstvu i zanatstvu. Znatnije je povećana zaposlenost u uslužnim djelatnostima, gdje je u samo tri tada glavne (prema klasifikaciji djelatnosti) uslužne djelatnosti: ugostiteljstvo-turizam, trgovina, promet i veze, u rujnu 1990. godine radilo čak 58% svih zaposlenih. Tomu je približno odgovarala i orijentacija stanovništva na te djelatnosti.

d) Obrazovna struktura stanovništva je znatnije poboljšana, tako da je 1991. godine na području općine bilo 7.128 osoba s višom i visokom školom (preko 10% stanovništva, ili preko 16% onih iznad 19 godina života). U 1961. godini je bilo samo 1.136 osoba s takvim stupnjem obrazovanja (2,1% stanovništva). Znatno je

²¹ Saopćenje RZS, "Popis stanovništva po naseljima i općinama", Popis 1991.

²² Usporedba broja stanovnika 1961. i 1991. - po naseljima, Stat.godišnjak Dbka, sv.I. i saopćenje RZS o popisu 1991. (op.cit).

²³ Podaci što slijede uzeti su iz više pratećih izvora kao: Statistički godišnjaci SR Hrvatske i općine Dubrovnik (do br.IX), Analize izvršenja planova opć. Dubrovnik, tekuća istraživanja A.K. i dr.

povećan i udio osoba sa završenom srednjom školom (od 6.038 u 1961. na 19.068 osoba u 1991.). Broj osoba bez škole (iznad 10 godina) spustio se s 8.258 u 1961. godini, na 1.074 osobe u 1991. godini. Među zaposlenima, porastao je broj tzv. srednjeg kadra, a znatnije smanjen udio onih s osnovnom i nepotpunom srednjom školom. U 1966. je 32% svih zaposlenih imalo srednju školu, ali je iste godini čak 66,2% zaposlenih u gospodarskim djelatnostima imalo manje od srednje škole (bez škole, osnovna i nepotpuna srednja). Do 1990. godine je taj udio (ispod srednje škole) u gospodarstvu smanjen na oko 31%.

e) Među dobnim skupinama stanovništva glavne su promjene bile u povećanju udjela starijih dobnih skupina, što je svakako uzrokovano produženjem prosječnog životnog vijeka, ali i stanovitim zaostajanjem prirodnog prirasta. Izravna posljedica toga je relativno "starenje" stanovništva, potpomognuto povećanim doseljavanjem umirovljenika. Tako je 1961. godine 10,8% (5.825 osoba) imalo više od 65 godina, a 1991. godine je čak oko 15% stanovnika bilo u dobi iznad 65 godina.

f) Jedna od izrazitih promjena je bila povećanje broja domaćinstava, a smanjenje broja članova prosječnog domaćinstva. U 1961. godini je bilo popisano 16.255 domaćinstava, s prosječno 3,3 člana domaćinstva, a 1991. na ovom području je bilo 22.705 domaćinstava s prosječno 3,1 članova.

g) Promjene u izborima različitih zanimanja bile su među istaknutijim. Do 1990. godine je domirala orijentacija prema turizmu i djelatnostima koje su njime poticane, ali i prema tzv. neprivrednim djelatnostima, a najzastupljenije je bilo obrtništvo i poljoprivreda. Zanimljivo je bilo i opredjeljivanje mladih pri izboru obrazovanja u srednjim školama. Tako su pri upisima u srednje škole najprije popunjavana odjeljenja tzv. općeg obrazovanja i činovničke orijentacije, a zadnja ona koja traže fizički rad (ugostiteljstvo, trgovina, zanatstvo-obrtništvo), premda se baš za ova zadnja otvarao veći broj radnih mjesta i bolje mogućnosti zapošljavanja. Slično je bilo i pri izboru višeg i visokog obrazovanja. Međutim, kad se radilo o konkretnom zaposlenju, često se ponuđenom radnom mjestu prilagođavao "obrazovni profil", pa je bilo velikih odstupanja od ranijih izbora i odabranih smjerova (kao posljedica jednostrane ponude).

U cjelini uzevši, između 1961. i 1991. godine, stanovništvo promatranog područja tadašnje općine Dubrovnik je uvećano za 17.872 žitelja ili za 33,3% (jednu trećinu) od popisanih u 1961. godini. To je činilo godišnju stopu rasta od oko 1%, što je znatno iznad dotadašnjeg porasta, a rezultiralo je određenim promjenama u sastavu stanovništva i životnoj okolini (ambijent, navike, način života). Te promjene su velikim dijelom uvjetovane spomenutim migracijskim kretanjima stanovništva, odnosno velikim udjelom doseljenih osoba. Od 1961. god. kad je bilo 22.325 doseljenih osoba (41,6% stanovništva), svakog sljedećeg desetljeća broj doseljenih raste, tako da je na popisu 1971. bilo 25.939 doseljenih osoba (oko 44% stanovništva), na popisu 1981. godine 28.907 doseljenih (oko 43,7%), a 1991. je procijenjeno oko 31.500 doseljenih (oko 44%).

Udio doseljenih u ukupnom se stanovništvu poslije

1961. zadržavao na približno istoj relativnoj veličini (42-44%), iako se razlikovao broj novodošlih u pojedinom desetljeću (razlike su od 2.600 do 3.600 doseljenih u desetljeću). Zavičajna struktura doseljenih se mijenjala, a karakterističnu strukturu čini ona iz 1981. godine, kad je prema popisu, od svih doseljenih do 1980./81. godine, bilo oko 1/3 s područja tadašnje općine (promijenilo naselje), tj. 9.443 osoba, a s drugih područja (SRH, drugih republika i država) je došlo čak 19.236 osoba (ili 2/3) svih doseljenja u nova mjesta stanovanja. Kasnije je 1991. godine taj udio nešto smanjen, ali sama činjenica da je svega oko 56% stanovnika od rođenja živjelo u istom mjestu, dovoljno govori o realno mogućim promjenama u načinu života, u navikama, kulturi pa i općenito o promjenama u cjelini okruženja (ambijenta).

Ako se ponovo od 1991. godine promatra dubrovačko područje u cjelini (s vrhom Pelješca), popis stanovništva pokazuje da je 1991. godine na tom području živjelo 73.992 stanovnika (u općini Dubrovnik 71.419 i na vrhu Pelješca 2.573). Od toga broja je na području koje je obuhvaćao grad Dubrovnik živjelo 43.239 osoba (bez Župe, koja je kasnije odvojena kao općina). Uspoređujući rezultate ovoga s prvim popisom, može se zaključiti da je na kraju prijedanih 90 godina broj stanovnika na cijelom području povećan za 24.463 osobe ili za 49,5% stanovnika više nego 1900. godine.

7. Stradanja stanovništva i gospodarstva 1991. godine i posljedice

Suffering of inhabitants and economy in 1991 and consequences

Godina 1991. ostat će zapamćena po velikim traumama i nastalim promjenama koje su obilježile početak jedne nove etape u tokovima demografskog, ali i općeg razvitka ovog područja. Nedugo nakon rečenog popisa stanovništva, s agresijom JNA i paravojnih jedinica na ovo područje, u jesen 1991. godine, dolazi do velikih razaranja, znatnih materijalnih šteta (uništenje mnogih gospodarskih i stambenih objekata), ljudskih žrtava, zaustavljanja dotadašnjih tokova razvitka, demografske razgradnje i stradanja dijela stanovništva (raseljavanje cijelih naselja), poremećaja na raznim područjima društvenog života, a kao dugoročnija posljedica toga i ekonomska stagnacija, gubitak tradicionalnih tržišta, poduzetnička apatija, razaranje nekih strukturnih i ambijentalnih posebnosti, kao i neke druge pojave koje se odražavaju na ovdašnji tradicionalni mentalitet. Sve to je negativno utjecalo na razvoj ovog područja, najprije potpuno ga zaustavljajući, a kasnije znatno usporavajući taj razvitak.

Rezultati tih promjena i nekih demografskih urušavanja pri kraju stoljeća, mogli su se velikim dijelom uočiti u rezultatima zadnjeg popisa stanovništva, iz travnja 2001. godine.²⁴ Kako taj travanjski popis stanovništva 2001.

²⁴ Zadnji popis stanovništva je obavljen u travnju 2001. godine, a prvi potpuniji podaci su objavljeni u srpnju 2002. na Internetu, WEB stranica, www.dzs.hr, odakle su neki podaci ovdje preuzeti.

godine u velikoj mjeri odražava (zadržava) neke odnose s kraja 2000. godine, on se može smatrati konačnim stanjem na kraju 20. stoljeća. Iz rezultata toga popisa vidljivo je da je na cijelom području, s Orebićem i naseljima na vrhu Pelješca, bilo 70.244 stanovnika. Međutim taj broj nije moguće uspoređivati sa stanjem na popisu 1991. godine, jer je došlo do nekih promjena u metodologiji popisa, pa RZS upozorava na nemogućnost jednostavne usporedbe. Ipak, stvarno smanjenje stanovništva je očito, premda je ono sigurno manje od 3.748 osoba, kolika je razlika do 73.992 žitelja popisanih u 1991. godini, jer metodologija to korigira, a stvarni "manjak" je u postotku približan onom na razini R. Hrvatske. Zanimljivo je da je unatoč promjene metodologije, broj stanovnika u naseljima na vrhu Pelješca 2001. godine bio veći za 507 osoba nego 1991. g. (porast sa 2573 osoba u 1991. na 3091 osoba u 2001. g.).²⁵ To znači da je stvarno smanjenje broja stanovnika na kraju ovog zadnjeg desetljeća zabilježeno samo na području bivše općine Dubrovnik, gdje je u 1991. godini evidentirano 71.419 stanovnika, a u istim naseljima 2001. godine samo 67.164 stanovnika. Premda se po napatku Republičkog zavoda za statistiku ne mogu izvoditi jednostavne usporedbe, očito je došlo do smanjenja u nekoliko naselja ove bivše općine, ali i do porasta u nekim drugim. U takvoj usporedbi sama metodologija ne može bitno utjecati na utvrđene promjene po naseljima (osim kad su mijenjane granice naselja) jer je ona istovjetna za sve popisne jedinice (i područja) u Hrvatskoj.

Znatian dio stvarnog "smanjenja" stanovništva nastao je kao posljedica ratnih zbivanja, jer je to bilo vrijeme u kojem je dosta ljudi stradalo. Pored poginulih u ratu i umrlih od posljedica rata, bilo je mnogo raseljenih tijekom i nakon rata, izbjeglih itd. Mnogima su u ratu stradali domovi i imovina pa su potražili druga mjesta boravka. Odselilo je i nekoliko onih koji su prije rata ovdje došli iz drugih dijelova bivše Jugoslavije, tu su popisani 1991. a s raspadom Jugoslavije otišli živjeti u druge krajeve. Zatim je bilo osoba odsutnih iz mjesta boravka u vrijeme popisa (prognani ili privremeno izbjegli u druga područja i sl.), pa onih čije mjesto boravka u doba popisa nije bilo poznato, itd. Međutim, jedan od glavnih razloga stvarnog "manjka" stanovništva bio je nesrazmjer u prirodnom kretanju, tj. u odnosu broja rođenih i umrlih tijekom tog desetljeća.

U međuvremenu je, između dva zadnja popisa stanovništva, obavljena nova teritorijalna podjela i formirano devet novih općina. Takvu podjelu su pratila "prebacivanja" pojedinih naselja u nove općine. To je i bez spomenutih promjena u metodologiji popisa, otežalo usporedbe s ranijim razdobljem. Ipak, sadašnje teritorijalno grupiranje naselja je velikim dijelom zadržalo raniju razinu prostorne razvijenosti, tako da se i u okviru sadašnjih općina ističu razlike u razvijenosti naselja, a i cijelih općina. Povezano s tim, mogu se zapaziti i velike razlike u sastavu stanovništva, posebno po životnoj dobi, jer je u ekonomski razvijenijim općinama izraženo "pomlađivanje" sastava, a u manje razvijenim "starenje". Razlog "starenja" je što mlađe generacije napuštaju pasivnija područja, tako da u nekim naseljima ostaju samo

"starci".

U takvim promjenama došlo je do povećanja nesrazmjera među pojedinim dobnim kontingentima stanovništva. Opao je udio mladih do 19 godina, a povećan udio starijih od 65 godina. Mladih od 19 godina u 2001., na cijelom području bilo je 23,5% ukupnog stanovništva, a 20 godina prije toga, 1981. g. kad je struktura bila najbolja, ova grupacija mladih osoba je u stanovništvu tadašnje općine Dubrovnik sudjelovala čak s 27,9%. Starijih osoba, iznad 65 godina, u 2001. godini je na cijelom području bilo 21% ukupnog stanovništva (prema 14% u 1981. godini). Dakle, dobnii sastav stanovništva u 2001. godini bio je izrazito nepovoljniji od onog u ranijim popisima (smanjen udio mladih, a povećan udio starijih osoba). Od devet općina na ovom području čak su četiri imale više živih osoba iznad 65 godina nego onih do 19 godina. To su općine: Janjina sa 27,3% više "staraca" nego onih do 19 godina, Trpanj sa 15,9% više, Mljet sa 14,4% više i Dubrovačko primorje sa 12,2% više. Veći udio osoba mladih od 19 godina u ukupnom stanovništvu (i više nego onih iznad 65 godina) imale su općine: Župa dubrovačka 28,7%, Ston 24,6%, Konavle 24,5%, grad Dubrovnik 23,1%, Orebić 22,1% stanovništva. Ako se po tomu može zaključivati, veći demografski napredak predstoji ovim općinama s višim postotkom mladih u ukupnom broju stanovnika, a perspektiva nije baš izgledna općinama s većim udjelom "staraca".

Sastav stanovništva po spolu je na ovom područja u cjelini zadržao raniji razmjer (52% žene, 48% muškarci), a veći odmak su imale samo općine Trpanj (53,4 : 46,6%), Dubrovnik i Janjina (52,9 : 47,1%) u korist ženskog spola.

Zanimljivo je u ovom zadnjem desetljeću, između popisa 1991. i 2001. godine, da je uz opće smanjenje stanovništva ipak u nekim naseljima, uglavnom uz more, povećan broj stanovnika. Tako je, osim spomenutog povećanja od 518 stanovnika u sedam naselja na vrhu Pelješca, u ovom desetljeću povećan broj stanovnika i u naseljima: Banići, Cavtat, Koločep, Mali Ston, Močići, Molunat, Ropa, Slano, Sobra, Sreser, Štedrica, Tomislavovac, Trpanj, Zaton i u jednoj skupini naselja u općini Župa dubrovačka. Formalno najveći porast bilježi naselje Orebić (+478 osoba), a zatim spomenuta skupina naselja u Župi (Čelopeci, Čibača, Mlini i Srebreno) te Cavtat (+ 126 osoba). Za ovu skupinu naselja u Župi podaci nisu usporedivi jer je došlo do promjene granica naselja, tako da su neka proširena na rubne dijelova naselja Kupari, Brašina, Petrača i Zavrelje. Kupari su u toj podjeli (a i inače u ovom desetljeću) imali najveći manjak stanovništva u Župi. I u nekim drugim naseljima Župe je smanjen broj žitelja (Brašina, Brgat, Grbavac, Makoše, Petrača, Plat i Zavrelje), ali je u cjelini na području Župe dubrovačke povećan broj stanovnika za 174 osobe. (Župa je 1991. godine imala 6.489, a na popisu 2001.god. 6.663 stanovnika).

Spomenutih sedam naselja na vrhu Pelješca (bivša općina Orebić) posebni su po tome što bilježe najveći porast stanovništva nakon II. svjetskog rata. Na tom području je nakon rata, tj. na popisu 1948. god., bilo svega 1.363 stanovnika, a na popisu u travnju 2001. godine

²⁵ Ibidem.

3.080 stanovnika, što čini porast u drugoj polovici stoljeća od 1.717 osoba ili gotovo 126%. Najveći dobitnik u broju stanovnika među tim naseljima je Orebić, s povećanjem od 1.565 osoba (od 366 osoba u 1948. na 1.949 osoba u 2001. godini). U tom razdoblju Orebić je izrastao u administrativno i turističko središte tog dijela područja. Istodobno je, u drugoj polovici stoljeća, na ostalom dijelu područja (bivša općina Dubrovnik) broj stanovnika povećan za 25.417 osoba, ili za oko 53%, što je znatno manje od povećanja u naseljima bivše općine Orebić.

Mnoga naselja su izmijenila raniju demografsku sliku. Najveće gubitke stanovništva u ovom zadnjem desetljeću imala su naselja kroz koja je "prošao" rat i okupacija početkom desetljeća. Među naseljima koja su bila pod okupacijom (osim prigradskih naselja u sastavu grada) najveća smanjenja u odnosu na popis 1991. godine, apstrahirajući razlike u metodologiji popisa, imala su naselja: Kupari (smanjenje preko 600 osoba ali je stvarna veličina neutvrđiva zbog nedovoljnog razgraničenja s naseljem Srebreno i još nekim rubnim), zatim Gruda 133 osobe, Zvekovića 113, Vitaljina 77, Osojnik 70, Ston 61, Dunave 56, Dubravka 55, Đurinići 55, Plat 52, Mihanići 51, Lovorno 46, Popovići 46, Doli 43, Majkovi 41 osoba i još nekoliko onih ispod 40 osoba "manjka". Među naseljima koja nisu bila pod okupacijom, ali su imala znatnija smanjenja, nalaze se: Janjina sa 69 osoba, Lopud 69, Oskorušno 56, Putnikovići 53, Babino Polje 52, Brijesta 50, a u nekoliko njih je smanjenje bilo ispod 50 osoba.

Ekonomska situacija na seoskom području se pogoršala. Uz ranija iseljavanja iz seoskih naselja, iseljavanje u posljednjem desetljeću najviše je potaknuto ratnim stradanjima, a pokazalo se u daljnjem povećanju koncentracije stanovništva u gradu i urbanim središtima, uz smanjenje izvangradskog stanovništva. Novija su kretanja (premještanja) stanovništva u ovom desetljeću, kao i ranije, slijedila ekonomsku logiku ali za razliku od ranijih, u ovom je desetljeću bilo i dosta iznuđenih seljenja. Posebne okolnosti u kojima se to odvijalo (opća ekonomska stagnacija; uništeni mnogi gospodarski objekti; nedorađena pretvorba vlasništva: društveno-državno-privatno; zatvaranje gospodarskih pogona i gubitak radnih mjesta; tržišni poremećaji; nedovoljni poticaji proizvodnji; pravna i tržišna (ne)sigurnost trgovačkih društava, itd.) bitno su izmijenile karakter migracija, sastav aktivnog stanovništva, opseg i prirodu zapošljavanja. Oslabljeno gospodarstvo (u tim i ranijim događanjima) nije omogućavalo održanje ranije dostignute razine i tempa (trenda) razvitka pa je tako umnožavalo probleme i pogoršavalo životne uvjete.

Ni grad ni gradska naselja nisu uspjeli postići skladniji razvitak. Privatizacija gospodarstva i financijskih institucija nudila je povoljnije izgleda za brži ekonomski napredak urbanih naselja i područja u cjelini, ali se u konkretnim aktivnostima taj napredak nije ostvarivao na zadovoljavajući način. Praksa je pokazala brojna lutanja u traženju odgovarajućih rješenja, dovodeći do nestanka nekih djelatnosti, pogona i radnih mjesta. Pretežna orijentacija aktivnog stanovništva na uski krug uslužnih djelatnosti (pretežno d.o.o. u području trgovine, jednostrano usmjereno ugostiteljstvo – najviše kafići, prekapacitirana "rent a car" ponuda, itd.) uvjetovala je često mijenjanje djelatnosti, rast praznih poslovnih prostora, nesigurnost i teškoće u

zapošljavanju itd. Domicilna industrija je gotovo nestala, zanatstvo također, hotelijerstvo prilično destruirano sa smanjenim kapacitetima, lučki tereti su nestali. Jedino brodovi - teretni u stranim, a izletnički i jahte u našim lukama – pokazivali su nešto više živosti. (Kraj popisne 2001.godine dočekan je s više od 6.000 nezaposlenih u evidenciji Zavoda za zapošljavanje – Područna služba Dubrovnik).²⁶

Tako je kraj 20. stoljeća ostavljen s više nade, a manje vjerovanja, da će se početkom 21. nastaviti bolja vremena.

8. Zaključak

Conclusion

Kretanje stanovništva u dubrovačkom kraju u 20. stoljeću pokazivalo je određena kolebanja (promjene), ovisno o općim životnim uvjetima na širem području. Kako su se ti uvjeti mijenjali u raznim fazama (razdobljima), tako je dolazilo i do promjena u broju, strukturi i kretanjima stanovništva. Kad su životni uvjeti bili teži, povećavalo se iseljavanje, smanjivao se broj mlađeg muškog stanovništva, opadao prirodni prirast. U povoljnijim okolnostima tih pojava nije bilo, a napredak je bio očigledan. Tri rata (dva svjetska i Domovinski) tijekom stoljeća usporila su demografska kretanja i uz općenito teže životne uvjete na selu, "pomogla" osipanju seoskog stanovništva koje je gotovo prepolovljeno te se preselilo u grad ili neke druge krajeve. U demografskom je smislu dubrovački kraj bitno promijenio strukturu i način života, tako da se na kraju stoljeća po mnogočemu razlikovao od onog na početku.

Literatura

References

1. * Džubur, H.: Utjecaj migracija na razvoj stanovništva u Dubrovačkoj regiji, Zbornik radova III, FTVT, Dubrovnik, 1981.
2. Kapović, M.: Radnički pokret u Dubrovniku 1874-1941, HAD, Dubrovnik 1985.
3. Kobašić, A.: Neki socio-ekonomski aspekti 100-godišnjeg razvoja Dbka 1890.-1990. HAZU, Anali ZPZ Dubrovnik, sv.XXXII, Dbk. 1994.
4. Kobašić, A.: Što i kako se gradilo u Dubrovniku poslije II.svjetskog rata, Dubrovački horizonti, br.41, Zgb, 2001.
5. Korenčić, M.: Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971, JAZU, Zgb, 1979.
6. Krivošić, S.: Stanovništvo Dubrovnika i demograf.promjene u prošlosti, Dbk, 1990.
7. Sindik, I.:Dubrovnik i okolina, SKA, knj. 23, Naselja i poreklo stanov., Bgd, 1926.
8. Vekarić, N.: Stanovništvo poluotoka Pelješca, sv.1 i 2, Zavod HAZU, Dbk, 1992/3.
9. Statistički godišnjaci općine Dubrovnik, sv. IX / 1979-1987./
10. Statistički godišnjaci SRH 1961, 1971, 1981.
11. RSZ, Popis stanovništva 1991. Dok.811, Zagreb, VII/1991.
12. Podaci o popisu stanovništva 2001. godine, WEB, http://www.dzs.hr
13. Hrvatski zavod za zapošljavanje, Godišnjak 2001., Zagreb, travanj 2002.

Rukopis primljen: 02.09.2002.

²⁶ Prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, Godišnjak 2001., Zagreb, travanj 2002.